

## המחלוקת על פעולות הגמול של צה"ל בגבול ירדן בשנים 1953-1956 ("מקיביה ועד קלקיליה")

### א. מבוא

עם תום מלחמת העצמאות מצאה ישראל מתמודדת, בעיקר בגבולותיה עם ירדן ומצרים, עם תופעה חדשה ונרחבת של הסתננות מסוגים וממניעים שונים. נוכח הנזקים המשמעותיים, החומריים והמורליים, ובעיקר לאור פציעתם ומותם של מאות אזרחים וחיילים, נאלצה המדינה הצעירה לפתח כלים להתמודד עם האתגר שניצב לפתחה: תחילה בדמותן של פעולות מגננה, שלא הביאו לתוצאה המקווה, ובד בבד באמצעות גיבוש ויישום מדיניות התקפית של פעולות גמול. מדיניות הגמול התנהלה בצל מחלוקות עמוקות בין הממסד הביטחוני, בהנהגת ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, לבין אנשי משרד החוץ בהובלת שר החוץ משה שרת, באשר לאופי פעולות הגמול, עיתוי ונחיצותן. שכן לצד ייעודן המרכזי לענישה ולהרתעה (ולמטרות נוספות במישור הפנימי והצבאי) היה טמון בפעולות אלו פוטנציאל של ממש לנזק מהותי ועמוק, מדיני וצבאי, עבור מדינת ישראל, ובכלל זאת: הידרדרות למלחמה כוללת, התערבות בעלת אופי צבאי מצד מעצמה זרה, פגיעה במאמץ האסטרטגי להשגת נשק, סנקציות כלכליות, התערבות פעילה של המעצמות לכפיית הסדר על הצדדים, איבוד האהדה של דעת הקהל העולמית ועוד.

מאמר זה מבקש להציג את התפתחות מדיניות הגמול של ישראל מול הזירה הירדנית בלבד, נוכח השוני המהותי, ברקע ובהקשר, בינה לבין גזרת מצרים באותה התקופה; בשנים 1953-1956, שבהן עלתה מדיניות זו לסדר יומה של הזירה הבינ"ל והקרינה על מעמדה וביטחונה של ישראל; ותוך סקירה של פרשות בולטות ושל תגובות והבלגות, המייצגות נאמנה את מגוון השיקולים שהנחו את הקברניטים. כל זאת בניסיון לשכלל את הדיון על עיצובה של

מדיניות הגמול ולענות על השאלה: **כיצד אפשר להסביר את ההחלטה של דוד בן-גוריון ומשה שרת לאמץ את מדיניות הגמול ולהתמיד בה, למרות המחירים שגבתה והאתגרים שהציבה?** לאור ההנחה שאין במודל הרציונלי לבדו כדי להסביר את התנהלות קברניטי ישראל,<sup>1</sup> ניתנו שני הסברים אפשריים נוספים לביאור התופעה<sup>2</sup> - שאינם בהכרח חליפיים, אלא ייתכן שהם משלימים או מאירים אותה מזוויות שונות:<sup>3</sup>

א. **תפיסת העולם של המנהיגים:** לניתוח המציאות ולהשקפת העולם של בן-גוריון ושרת, בהתאם לאמונותיהם ולראייתם את הזירה הבינלאומית ואת המזרח התיכון והערבים, היה מקום מרכזי בגיבוש מדיניות הגמול שלהם. חילוקי הדעות בין האישים באו לידי ביטוי גם במאבק בין המחנות שהנהיגו: הזרם האקטיביסטי-ביטחוני בהובלת בן-גוריון, משרד הביטחון והצבא, שמשקלו היה מכריע והוא נטה לפתרונות צבאיים (כחלק מהווייתו המיליטריסטית ומהאינטרס שלו בצבירת כוח והשפעה כמקפצה לאדם ולארגון); והזרם המתון, בהובלת שרת ומשרד החוץ, שסבר שיש להציב בראש סדר העדיפויות שיקולים בעלי אופי מדיני לטווח ארוך ולא שיקולים צבאיים לטווח קצר, ואשר ניסה לצמצם את החיכוך האלים כדי למנוע את החרפת הסכסוך ולהכילו. **השערת המחקר לפי הסבר זה היא**

---

<sup>1</sup> לפי המודל הרציונלי המדינה, כגוף המקבל החלטות, היא שחקן אוניטרי הפועל רק בהתאם לאינטרסים הלאומיים, מתוך שאיפה למקסם רווח ותועלת במינימום עלות, תוך מודעות לחלופות הבחירה ועם כלל המידע שמאפשר לו לחזות את התוצאה הצפויה של כל אחת מהן (Allison, 1971: 144-184).

<sup>2</sup> בהקשר זה אפשר להזכיר השפעות וסיבות אפשריות אחרות לתופעה, שחלקן ראוי למחקר עתידי. בכלל זאת: מחקרו של זאב אלרון על מגבלות כוחו של צה"ל וחוסר מוכנותו למלחמה באותה העת (אלרון, 2016); וספרו של זאב דרורי, המצביע ישירות על השפעתם המסלימה של כוחות השדה על עיצוב האסטרטגיה הצבאית ועל המדיניות הפוליטית של מדינת ישראל באותם הימים (2005, Drory).

<sup>3</sup> מחקרים בנושא מקומן של אידיאולוגיה ופוליטיקה פנימית בתהליכי קבלת החלטות קיבלו תשומת לב רבה בספרות האקדמית. מודל "הפוליטיקה הבריורקרטית" של אליסון (Allison) והמודל הפוליהיריסטי של מינץ (Mintz) הם שניים מתוך מגוון מודלים ותיאוריות בנדון. יצוין כי על פי התיאוריות הקונטיביטיות, כפי שעולה ממחקרם של רנשון (Renshon) ועמיתיו, תפיסת המציאות מורכבת ומושפעת ממגוון רחב של גורמים. כדי להתמודד עם המורכבות הגבוהה וחוסר הודאות, רבים ממקבלי החלטות משתמשים באמונות, בערכים ובאידיאולוגיה כמצפן וכקריטריוני מבחן - או לחלופין, כמשקפיים וכפילטר שדרכם הם בוחנים את המידע. עם זאת, ואף שלמד האידיאולוגי חשיבות רבה, בפני נבחרי הציבור עומדים גם שיקולים נוספים, העשויים להשפיע בצורה בולטת יותר על תהליך ההחלטה. בתוך כך, המודל הפוליהיריסטי מצביע על מרכזיותה של הפוליטיקה הפנימית בתהליך קבלת החלטות: בשלב ראשון, מקבל החלטות מצמצם את מרחב האפשרויות העומדות בפניו בעזרת מגוון היוריסטיקות וכללי אצבע; בשלב השני הוא בוחר בחלופה האופטימלית באמצעות כלים וכללים מהמודלים הרציונליים. כל זאת תוך רגישות גבוהה לפוליטיקה הפנימית - שבגללה החשש מהפסד אפשרי גדול יותר מהמוכנות לקחת סיכונים בשל הרווח הצפוי (הקמן, 2017: 38-44).

## **שלשינויים ביחסי הכוחות בין המנהיגים ומחנותיהם הייתה השפעה על האופי והעוצמה של תגובות ישראל.**

ב. **פוליטיקה פנימית:** ההחלטות הושפעו ממכלול האינטרסים והלחצים בזירה הפנימית שהופעלו על מקבלי ההחלטות בסוגיית הגמול, ובכלל זאת: המערכת המפלגתית והשיקול האלקטורלי, עמדתם של גורמי הכוח והארגונים השונים, מאזן היחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית וכן ביקורתה של העיתונות המקומית ונטיית דעת הקהל. **השערת המחקר לפי הסבר זה היא שאופייה ועוצמתה של התגובה הישראלית הושפעו מעוצמת הלחצים במערכת הפנים-ארצית.**

המסקנה המרכזית העולה מניתוח כלל המקרים, בהסתייגות הנדרשת (לאור המיקוד רק בגזרה הירדנית והחלקיות מתוך התמונה הכוללת), היא **שגישתם הבסיסית והעקבית של בן-גוריון ושרת באשר לתגובה הרצויה לכל אירוע טרור שהתרחש אכן הוכתבה, בראש ובראשונה, ממדיניות הגמול שלהם שנגזרה מתפיסת עולמם.** עם זאת, בחלק מהמקרים אפשר לזהות אצלם גם הסבר אחר: ניתוח רציונלי נוכח אילוץ חיצוני קונקרטי אצל בן-גוריון, והשפעות של הפוליטיקה הפנימית אצל שרת. לנדבך נוסף ומתווך זה הייתה השפעה מהותית, מרסנת או מעודדת ומדרבנת. הוא זה שלעיתים, במיוחד אצל שרת, הכתיב והגדיר את מרחב התמרון שלהם - ולכן מילא תפקיד משמעותי בגיבוש ההחלטה הסופית ובעיצובה.

## **ב. רקע: התגבשות מדיניות "הביטחון השוטף" בשנים 1948-1953**

### **1. יחסי ישראל-ירדן**

המערכה הצבאית העיקרית בחזית ירדן הסתיימה עם תחילת ההפוגה השנייה של מלחמת העצמאות (יולי 1948). הסכם שביתת הנשק נחתם ב-3 באפריל 1949 וקבע את קו שביתת הנשק; בערבה חפף הקו את הגבול הבינ"ל; בחזית העיראקית נקבע הקו על יסוד הבנה שהושגה לגבי אזור ואדי ערה; בגזרת ירושלים - על יסוד "הסכם להפסקת אש כנה ומוחלטת", שנחתם בין מפקדים בדרג מקומי ב-30 בנובמבר 1948; ובגזרת ירושלים-חברון-ים המלח

הוא נקבע על יסוד שילוב של קווי ההפוגה. לירדן היה באותם ימים חוזה הגנה עם בריטניה, אשר אמנם שונה במרץ 1948 והגביל מאז את הנוכחות הצבאית של הבריטים לשלושה אתרים בעבר הירדן, אך עדיין הותיר את הלגיון הערבי בשליטתם. ב-24 באפריל 1950 הודיעה ירדן על סיפוחם של שטחי הגדה המערבית - מהלך שהביא את בריטניה להכרה רשמית בישראל ובממלכה ההאשמית בירדן. חודש אחר כך, ב-25 במאי 1950, פרסמו ארה"ב, בריטניה וצרפת תזכיר שנודע בשם "ההצהרה המשולשת", שבמסגרתו הגבילו את הרכש הצבאי של ישראל ומדינות ערב מן המערב, תוך איום לנקיטת צעדים אם אחת ממדינות האזור תפגע בגבולות או בקווי שביתת הנשק שנקבעו (רוזנטל, תשמ"ג: יא"לב; מוריס, 1996: 29-43; בר-און, 2006: 50-116).

## 2. תופעת ההסתננות, פעולות המגננה וגיבוש מדיניות הגמול

מלחמת העצמאות, שבעטייה עזבו את הארץ כ-500-600 אלף פלסטינים, הביאה עימה לא רק בעיית פליטים אלא גם בעיית הסתננות מסוגים וממניעים שונים. בגבול ירדן כללו אלה: הסתננות פוליטית, הסתנות לשם נקם וטרור, השבת רכוש ויבול, חציית גבול לעיבוד ומרעה, ביקור קרובים, גניבה ושוד מיהודים, מעבר מעזה לגדה המערבית וחזרה, כניסה בשוגג, שיבה והתנחלות מחדש בישראל והברחות. במהלך 1949 צצה תופעה של הסתננות מאורגנת למטרות כלכליות או פוליטיות-אלימות. היו גם מקרים של הסתננות מאורגנת על ידי מדינה ערבית, בעיקר למטרות מודיעין. הנזק החומרי, שהיה חמור ומכאיב, היה זעיר לעומת אובדן החיים והפגיעות הגופניות שגרמו המסתננים האלימים בכל הגבולות: כ-300 אזרחים הרוגים ומאות פצועים, ולמעלה מ-250 חיילים הרוגים עד שנת 1956 (ללא חללי מלחמת סיני). לפיכך, לא פלא שבקרר האוכלוסייה שררה תחושת חוסר ביטחון, שהתבטאה גם בנטישת חלק מיישובי ספר ובסירוב של עולים חדשים להגיע אליהם. כך שהתמשכות ההסתננות טמנה בחובה סיכונים לא מבוטלים בכל ההיבטים - דמוגרפיים, כלכליים וביטחוניים. היא גם העמידה בספק את עצם יכולתה של ישראל להמשיך ולהתקיים כמדינה המתיימרת להעניק לאזרחיה ביטחון אישי סביר (שלום, 1996: 11-14; גולן, 2000: 248-249).

לנוכח ההסתננויות ננקטו פעולות מגננה שונות: השטח הסמוך לגבול הוכרז "אזור ביטחון" ונאסרה בו תנועה של אזרחים; ניתנו הנחיות של "ירי להרג" של המסתננים, לצד צעדי מיקוש ומלכוד והצבת מארבים; מערכת ההגנה המרחבית (הגמ"ר) של צה"ל שולבה במאבק זה; הוקם לבסוף כוח

ייעודי, "משמר הגבול" - על בסיס "חיל הספר" שהוכפף למשטרה; נוסדו יישובים חדשים לאורך הגבולות ובקרבתם; התבצע גירוש של קהילות ספר ערביות ו"דחיקת" הגבול, כמו גם גירוש המסתננים עצמם - ולעיתים, לטענת בני מוריס, גם מעשי התעללות, אונס ורצח שלהם. בה בעת נוצר קונצנזוס רחב בהנהגת המדינה לגבי הכורח בתגובה שהמרכיב הדומיננטי שלה יהיה צבאי. כך, בהמשך למדיניות ארגון "ההגנה" - המבוססת על נקם, ענישה והרתעה עקיפה - ובד בבד עם פעילות המגנה, החלה להתעצב, לעיתים תוך אי-נטילת אחריות, מדיניות התקפית סדורה של פעולות גמול נגד כפרים (בהיעדר יכולת לזהות את המסתננים ולהענישם אישית), במטרה שהדבר יוביל ללחץ מקומי על השלטונות ויגרום להם לרסן ולסכל את ההסתננות היוצאת משטחם. כל זאת במקביל להתפתחות שחלה בתפיסת הכוח, בדמות מעבר הכוחות מלוחמה סטטית לנטילת היוזמה ההתקפית; ולאור ההבנה שהתגבשה בסוף שנת 1950, כי מגוון אמצעי ההגנה הקיימים אינם מספקים עוד מענה לאתגר זה (מוריס, 1996: 129-131; טל, 1998: 10, 26-41). כך עולה, בין היתר, מפקודה של אל"מ יצחק רבין, רמ"ח מבצעים בצה"ל: "התגברות לחץ המסתננים הביאה לידי ההכרה שרק נקיטה בצעדים אקטיביים תוכל לתקן את המצב. צעדים כאלה, פרט לפעילות רגילה של מארבים וסריקות, כרוכים בכניסת כוחותינו מעבר לגבולות שביתת-הנשק".<sup>4</sup>

### 3. תקיפות ופשיטות נגד מצומצמות על כפרים: 1951-1953

בתחילת 1951 החל צה"ל בתקיפות קרקע מתואמות ומתוכננות, שראשיתן בפשיטה ב-7 בפברואר על שרפאת. פעולות אלו סימנו את ראשית המפנה, ואכן בשלוש השנים הבאות התאפיינה מלחמת הגבולות בפעולות רחבות ממדים ובענישה קבוצתית של כפרים שנחשבו בסיס מסתננים. מפקד הלגיון הירדני, הגנרל הבריטי ג'ון בגוט גלאב, העריך שהתקיפות מבטאות פרק חדש, אולי אפילו אסטרטגיה חדשה. ישראל, מכל מקום, הכחישה כל קשר לתקיפות וייחסה אותן לתושבים פורעי חוק. האירועים הובילו לפגישת קצינים משתי המדינות ב-15 בפברואר 1951, והם הסכימו על צעדים לשיתוף פעולה בבלימת ההסתננות (מוריס, 1996: 213-226). יצוין כי אחד מערוצי ההידברות המרכזיים מול ירדן היה ועדת שביתת הנשק, שהוקמה על פי הסכמי שביתת הנשק. הוועדה הורכבה מנציגי שני הצדדים, במספרים שווים, ובראשה עמד

<sup>4</sup> "פעילות כוחותינו בתקופה 1.1.1951-9.2.1951 ש.ז.", אלי"מ יצחק רבין/ראש מחלקת מבצעים - אג"ס-מבצעים, פברואר 1951, ארכיון המדינה.

איש או"ם. תפקידה היה לממש את ההסכם, לדון בתלונות על הפרתו ולהכריע בפרשנויות לגבי הסעיפים בו. בפועל היא הפכה לפורום של מלחמת תעמולה, והתלונות שיתקו את עבודתה. לשם הסדרת הבעיות בשטח הוקם המנגנון של "הסכם המפקדים המקומיים", לצד ערוץ תקשורת לא פורמלי בין קציני צבא ומשטרה משני הצדדים (טל, 1998: 42-47).

אירועי ההסתננות, שלוו לעיתים גם בפיוגים, נמשכו במחצית השנייה של שנת 1951. הסתייגות הממשל האמריקני מהתקיפות שבוצעו בינואר 1952 אילצה את בן-גוריון לרסן את פעולות הגמול. באותם ימים נחתם מחדש "הסכם המפקדים המקומיים" שחייב את הצדדים למנוע חציית גבול משטח למדינה השכנה, וישראל הבטיחה שלא לפתוח באש לעבר המסתננים אלא אם הם מתנגדים למאסרם. בעקבות חידוש הפיוגים ביצעה ישראל סידרה של פשיטות, אך שוב לא לקחה עליהן אחריות ואף חידשה את הירי לעבר המסתננים. לקראת סוף 1952 חל גידול במספר ההסתננויות האלימות. בתגובה השעתה ישראל את הסכם "המפקדים המקומיים" וחידשה את הפשיטות (יניב, 1994: 68-70; מוריס, 1996: 227-239). בתחילת שנת 1953 בוטל שוב "הסכם המפקדים המקומיים", שחודש זמן קצר קודם לכן, וחלה עליה מחודשת במספר החדירות. ב-23 וב-29 בינואר ביצעה ישראל תקיפות נגד פלאמה ורנתיס. תקיפות אלו עוררו הדים רבים, אף שהיו חסרות תועלת ממשית ולא מוצלחות, עד כדי כך שהגיעו הערכה מחדש של צה"ל באשר לאיכות כוחות חיל הרגלים הפועלים במשימות אלו. ירדן דחקה בבריטניה ובאר"ב (שהגישה מחאה) לרסן את ישראל, ואף דרשה מלונדון להגדיל את מספר חייליה. האחרונה הביעה נכונות למלא את מחויבויותיה, אך קבעה שהמצב אינו מצדיק התערבות. עם זאת, הלגיון ניאות להציב, לראשונה, שני גדודים בגדה המערבית.

הפעולות הכושלות שביצע צה"ל (שגם פגעו ביוקרתו) והפגיעה בכפריים ה"חלשים" עוררו ביקורת מבית. אנשי משרד החוץ זעמו על הצבא הנוקט צעדים שוב ושוב בלי להיוועץ איתם ואפילו בלי ליידעם. תקיפות המסתננים והגמול נמשכו לכל אורך אביב וקיץ 1953: במאי נערך מבצע "שפיפון עלי דרך" נגד כ-12 כפרים וכלי רכב ירדניים; ביולי נערך מבצע "שפיפון חדש" נגד שני כפרים בגדה; וב-12 אוגוסט פשטו כוחות על כפרים בפרוזדור ירושלים, במבצע "נקם ושילם", אך התקשו במשימתם. בצה"ל היו מוטרדים מהרמה הירודה שהפגינו היחידות בפעולות אלו, והקימו כוח עילית ייחודי למטרה זו - "יחידה 101", בפיקוד אריאל שרון (מוריס, 1996: 239-254; גולן, 2000: 250-297).

#### 4. המאבק בין דוד בן-גוריון והממסד הביטחוני ובין משה שרת ומשרד החוץ

בשנותיה הראשונות של ישראל בלטו שתי גישות בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי, אשר התגלמו בעיקר בדמויותיהם של דוד בן-גוריון ומשה שרת. הבדלי העמדות בין הצדדים נגעו גם לנושאים כמו פעולות הגמול, מדיניות החוץ כמשקל נגד למרכזיות הביטחון, היחסים עם ארה"ב וצרפת ועוד. בעוד שרת דבק בחיפוש דרכים כדי להכיל את הקונפליקט ולהנמיך את הפרופיל שלו, בן-גוריון חיפש תמיד פתרון מקיף והאמין שיהיה אפשר לכפות אותו על הערבים. בהתאם לנטייתיהם ולתפקידיהם אימצו השניים תפיסות שונות בנוגע למערכת הבינלאומית, לערבים ולמזרח התיכון, אשר הובילו אותם לגיבוש מדיניות שונה עבור ישראל:

א. **היחס למערכת הגלובלית:** שרת, שהכיר את התרבות האנגלוסקסית מלימודיו באנגליה ואף שימש תקופה ארוכה יו"ר המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, סבר שהמדינה הוקמה גם בזכות האו"ם ודחה את טענות בן-גוריון שסיוע הארגון ב-1948 לא היה מספיק, מפני שלא כלל שיגור חיל בינלאומי. תפיסה זו הוליכה אותו להישען על האו"ם ולהימנע מצעדים שעלולים לנכרו. לעומתו, בן-גוריון עמד שנים רבות בראש "המדינה שבדרך" ועסק בביצור כוחה והבטחת קיומה, תוך שהוא מושפע מהפריזמה היהודית (תחושת העוול שעשו העולם הנוצרי והעולם המוסלמי לעם היהודי ועוד), ותפיסת העולם שלו הייתה סקפטית בנוגע לתלות בעולם הזר והדגישה אלמנטים של כוח עצמי וחוסר ביטול בפני כוח כופה. גם בנוגע ליחסים הבינ"ל ולמקום ישראל בין העמים הייתה גישת שרת מתקדמת: הוא הדגיש פחות את המוטיב ההיסטורי ואת ייחודו של העם היהודי בעולם, והיה מוטרד מ"מה יאמרו הגויים". שרת, בניגוד לעמדת בן-גוריון, גילה נכונות רבה יותר לקבל את עמדתם של פורומים בינלאומיים, וראה את האו"ם כמייצג את דעת הקהילה הבינ"ל וכגוף הקובע עובדות ומיישם החלטות. בן-גוריון העמיד את הדיפלומטיה על בסיס של כוח עצמי וגילויי עצמאות, ואילו שרת הדגיש את העניין הדיפלומטי והמערכה המדינית כחשובים יותר מפעולה ממשית של כוח בקביעת עובדות.

ב. **שאלת המזה"ת והערבים:** מהות המחלוקת היא בפרשנות ההפוכה לאופי הערבים: גישת "הערבים מבינים רק כוח" אל מול גישת "הערבים הם גאים, רגישים, הם אנשים ולא רק אויבים"; גישת ה"גמול ונקמה" אל מול גישה של "יצירת אווירה נוחה שתוביל לשלום". הזרות לעולם המזרחי ותפיסת העוינות הערבית היו מושרשות אצל בן-גוריון, שמעולם לא היה בקשר קרוב עם הערבים למעט במסגרת מגעים רשמיים, ואף מלוות בהערכה

שלילית לגבי התפתחות הערבים אל מול עליונות הישוב. ראייתו את הסכסוך הייתה פסימית והמפתח לפתרון, לשיטתו, היה מצוי בידי הערבים - מאחר שכל ויתור של היישוב יהודי יאיים על עצם קיומו. מנגד, גישתו של שרת - שהתגורר בצעירותו בכפר ערבי, היה מקורב לתרבות הערבית ושלט היטב בשפתה - הייתה אופטימית ונעדרת זרות וניכור, ודימוי העוינות הערבית שלו היה חריף פחות. הוא ייחס חשיבות לשלום גם בהקשר של השתלבות במרחב המזה"ת. תפיסת הפעלת הכוח שלו הייתה פסיבית יותר וכללה שילוב של פעילות מדינית והרתעה, לא בהכרח באמצעות הפעלת הכוח (ביאלר, 1972: 71-84; 1987: 145-172; בריצ'ר, 2008: 357-380).

## ג. פעולות גמול ואירועי הבלגה בגבול ירדן בשנים 1953-1956

### 1. מקרה בוחן 1: תקיפת הכפר קיביה (אוקטובר 1953)

**הרקע:** ממחצית שנת 1953 חלה הסלמה משמעותית באופי פעילותם של המסתננים. בולטת במיוחד ההתקפה הרצחנית בליל 13 באוקטובר על משפחת קניאס, שבה נהרגו אם ושניים מילדיה הקטנים בעת שנתם מפיצוץ רימון שהוטל לביתם בכפר יהוד. פעולה זו עוררה זעזוע רב, הן בשל אופייה האכזרי והן בשל ההעזה הרבה שהייתה כרוכה בהוצאתה לפועל במרכז הארץ. העיתונים דיווחו בהבלטה ובכעס רב על הרצח (מעריב, 13.10.1953; דבר, 14.10.1953). היה זה שיא בסדרת אירועי חבלה ורצח שהחלה כחצי שנה קודם לכן שבמהלכה נהרגו 29 אזרחים ושני חיילים, ונפצעו 14 אזרחים וחייל אחד (טל, 1998: 80; גולן, 2000: 292, 298-299).

**הליך קבלת ההחלטות:** כמה שעות לאחר הרצח, ועל בסיס ייפוי כוח שניתן לשר הביטחון כמה חודשים קודם לכן, הוחלט להגיב בחריפות, מבלי שכונסה לשם כך הממשלה ואפילו ללא נוכחותו של שרת. ההחלטה התקבלה במפגש שנערך במהלך תמרון צה"ל בהשתתפותם של בן-גוריון (שהיה בחופשה, במקוטע, כבר מחודש יולי), פנחס לבון ממלא מקומו במשרד הביטחון, הרמטכ"ל מרדכי מקלף וראש אג"ם משה דיין. אף שנכח במקום, לימים טען בן-גוריון בתוקף שלא היה שותף להחלטה עצמה. בהתייעצות הוחלט לערוך פעולת גמול שתהא גדולה מכל אלה שערך צה"ל אי פעם בעבר. דבר הפעולה נודע באקראי לשרת, והוא ניסה לאתר את בן-גוריון כדי להביא



לביטולה, אך ללא הצלחה (בר-זוהר, 1977: 974; רפאל, 1981: 39-41; מוריס, 1996: 274-276).

**מבצע "שושנה" - פעולת הגמול בכפר קיביה:** בלילה שלמחרת הרצח ביהוד (14-15 באוקטובר), כחודשיים וחצי לאחר הקמתה, ביצעה יחידה 101, בסיוע פלוגת צנחנים, את פעולתה הגדולה ביותר: מכת גמול נרחבת בכפר קיביה ופעולות חסימה והטעיה בכפרים בודרוס, שוקבה ונעלין. הנוסח של פקודת המבצע שנכתבה בפיקוד המרכז היה חריף יותר מזה שפרסם המטכ"ל, ואליו החליט להיצמד מפקד הפעולה אריאל שרון: "תקיפת הכפר וכיבושו הזמני, ביצוע הרס ופגיעה מקסימלית בנפש, במגמת הברחת תושבי המקום מבתיהם". בניגוד לעבר, הוחלט על פיצוץ של כ-50 מתוך כ-250 הבתים במקום, ולשם כך נשאו הכוחות כ-700 ק"ג של חומר נפץ. בחלק מהמקרים הוחרבו הבתים על יושביהם. בתום פינוי ההריסות התברר כי כ-70 מאנשי הכפר נהרגו, כולל נשים וילדים, וכן היו 12 הרוגים נוספים בקרב המשמר הלאומי; הלגיון לא התערב במתרחש (טבת, 1971: 392-396; דין, 1976: 115; יניב, 1994: 108-109; מוריס, 1996: 275-278).<sup>5</sup>

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** תוצאות התקיפה עוררו מיד גל של גינויים קשים ותגובות נזעמות ברחבי העולם כמו גם לחץ בינלאומי כבד, לרבות איומים מופרשים בדבר אפשרות של הפעלת כוח נגד ישראל - במסגרת חוזה ההגנה הבריטי-ירדני, "ההצהרה המשולשת" או שניהם - במקרה של הישנות הדבר. הבריטים, שראו במעשה זה פגיעה ישירה במעמדם בממלכה ההאשמית, החליטו גם להקפיא משלוחי ציוד וחימוש לישראל וכן לדחות את בקשתה לטנקי סנטוריון ול-50 טנקי שרמן (שרת, 1978א: 34-37; Levey, 1997: 41-43). התגובה האמריקנית הייתה בוטה אף היא, ונתפסה כחלק מהמחלוקת בשאלת העבודות להטיית מי הירדן: מזכיר המדינה הודיע על השעיה של התשלום הראשון בסך 26 מיליון דולר מתוך מענק החוץ של ארצו לישראל לששת החודשים הראשונים של שנת 1954. אשר לירדן - זו הגישה תלונה חריפה למועצת הביטחון, ונוכח התסיסה העממית הפנימית, שכללה גם הפגנות אנטי-בריטיות, לרבות נגד הלגיון (על שלא נחלץ לעזרת הכפריים המותקפים), כפתה הממשלה על גלאב לפרוס את הלגיון כולו בגדה המערבית. צעד זה הוביל להגברת המתח בין הכוחות הסדירים של שתי המדינות (מוריס, 1996: 280-282; רוזנטל, תשנ"ו: כז"ח; גולן, 2000: 293-295). הציבור הישראלי לא סער מדי בשל תוצאות הפעולה, ובהמשך אף טיפח רגשות שליליים דווקא

<sup>5</sup> "תקרית כפר קיביה", 15.10.1953 (חצ-2453/5), ארכיון המדינה.

כלפי הגינויים המערביים. פעם נוספת נחשף בעוצמה פער העמדות בין מערכת הביטחון ובין משרד החוץ. ב-18 באוקטובר נערכה ישיבת ממשלה, שבמהלכה הביע בן-גוריון את חוסר אמונו בירדנים ובבריטים המפקדים על הלגיון ואף הלין על אפליית ישראל בעולם; ואילו שרת הכה על חטא על שלא הצליח למנוע את הפעולה, והצביע על התנהלותה השגויה של ישראל בזירה הבינלאומית. בסופו של דבר התקבלה עמדת בן-גוריון, שהציע לפרסם הודעה שלפיה מדובר במעשה של תושבי ספר שפקעה סבלנותם. ב-24 בנובמבר קיבלה מועצת הביטחון החלטה על גינוי "חזק ביותר" לישראל וקראה לה להימנע מפעולות כאלו בעתיד. הביקורת על הפשיטה חייבה מהפך במדיניות הגמול. במסגרת זאת הוטלו הגבלות חמורות על הפעלת הכוחות - שאסרו פגיעה במטרות אזרחיות ואפשרו תקיפה רק של מתקנים ומחנות של צבא ומשטרה - אשר הובילו לפגיעה ביכולת ההרתעה של צה"ל (דיין, 1976: 115; מוריס, 1996: 291-282; רוזנטל, תשנ"ו: תעודות 444, 449, 534).<sup>6</sup>

## 2. מקיביה ועד בית לקיא (אוקטובר 1953-ספטמבר 1954)

עם התפטרות בן-גוריון בדצמבר 1953 שימש שרת כממלא מקומו עד להשבעתו כראש ממשלה ב-26 בינואר 1954. שרת, שהמשיך לכהן כשר החוץ, מצא עצמו מול חזית ביטחונית שהותיר אחריו קודמו: פנחס לבון, שמונה לשר הביטחון; ומשה דיין, שנבחר לרמטכ"ל זמן קצר קודם לכן, בניגוד לרצונו של שרת (שראה בו דמות פוליטית). בין האישים שררו יחסי אי-אמון וחשדנות. שרת חשש שיוסתר ממנו מידע חיוני על פעולות או שיתקבלו החלטות בניגוד לדעתו - מה עוד שביקש עתה גם לשנות את היחס המסורתי בין מדיניות הביטחון לחוץ (שרת, 1978: 345; שלום, 1996: 120).

## מקרה בוחן 2: הבלגה על הפיגוע במעלה עקרבים

**הרקע:** לאחר הפוגה קצרה בינואר 1954 התחדשו התקפות המסתננים והפיגועות בישראלים, אך צה"ל הסתפק רק בתגובות. ואולם, בתום כמה שבועות הועמדה "מדיניות מתינות" זו במבחן חמור. ב-17 במרס 1954, בשעה 11:45, במעלה עקרבים שבנגב, הותקף ביריות מן המארב אוטובוס שהיה בדרכו מאילת למרכז הארץ. 11 נוסעים נהרגו. רק חמישה ניצלו, ובתוכם שני פצועים. עקבות הרוצחים נעלמו כ-10 ק"מ מגבול ירדן בשל אופייה הסלעי של הסביבה

<sup>6</sup> ישיבת ממשלה, 18.10.1953, ארכיון המדינה.

- אם כי מאותו מקום הוביל רק גיא צר לכיוון ירדן, וגם מידע מודיעיני הצביע על חציית כנופיה בת 8-10 אנשים לשטח הממלכה (ברזילי, 2004: תעודה 112 ועמ' יב).<sup>7</sup> הארץ התמלאה בזעקות זעם ודרישות לגמול, והעיתונים פרסמו תיאורים קשים של התקיפה (**דבר ומעריב**, 18.3.1954-20.3.1954).

**הליך קבלת ההחלטות:** למרות הסערה שהתחוללה והדרישה לתגובה, דגל שרת באיפוק. ביום התקרית, באקראי, התכנסה בראשותו ועדת השרים לענייני חוץ וביטחון, ולאחר דיון החליטה לפעול עקרונית בדרכים מדיניות. שרת היה זה שכיוון ראשונה למהלך מסוג זה - ולבון, במפתיע, הצטרף אליו מייד. בישיבת הממשלה שהתקיימה ב-21 במרס פתח שרת ואמר: "מצד אחד זהו מעשה ההתנקשות אולי החמור ביותר שקרה מצד הערבים מאז הסתיימו הקרבות, מצד אחר [...] אי-אפשר מלכתחילה ובוודאות מוחלטת לקבוע מיהו הגורם האחראי". שרת הסביר שבשל הרצון שלא להסתבך במלחמה, הוא מקבל את ההצעה לפרוש מוועדת שביתת הנשק במקרה שהוועדה לא תטיל על ירדן את האחריות לתקיפה, אבל רק באופן זמני וכתכסיס (בניגוד לגישת שר הביטחון). לבון, מצידו, הסביר: "אני ראיתי חובה לכולנו לאחר מקרה קביה להעמיד במבחן אותו קהל, אותן מעצמות, אותם ארגונים עולמיים". עמדת שרת ולבון התקבלה: פרישה מוועדת שביתת הנשק אם זו תפסוק שאחריות ירדן לא הוכחה; ודרישה מהמעצמות לפנות במשותף למועצת הביטחון כפי שנהגו כלפי ישראל לאחר קיביה, ואם הן תסרבנה תישקל האפשרות להגיש תלונה ישירה למועצה נגד ירדן.<sup>8</sup>

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** נוכח החלטתה של ועדת שביתת הנשק ב-23 במרס שלא לגנות את ירדן - בשל הסתייגות היו"ר האמריקני אלמו האצ'סון, שלא היה בטוח באחריותה לרצח - מימשה ישראל את איומה ופרשה ממנה. בנאום בכנסת ב-24 במרס הטיל שרת על ירדן את האחריות לאירוע, באומרו שעתיד משטר שביתת הנשק כולו מונח על כף המאזניים; הוא האשים את האו"ם ברפיון וקרא לירדן להגיע לשיחות בנוגע להסדר. בה בעת הפצירו דיפלומטים מערביים בתל אביב בממשלותיהם לנקוט קו תקיף כלפי ירדן לשם ניהול שיחות בנוגע להידוק הפיקוח על הגבול - כדי לסייע לשרת במאבקו נגד האקטיביסטים התובעים פעולת גמול, וכדי למנוע הידרדרות שתוביל למלחמה (מוריס, 1996: 323-324; טל, 1998: 144-145).

<sup>7</sup> "מבצעי ההתקפה במעלה עקרבים" - מודיעין 10, 22.3.1954-23.3.1954 (636/1956 - 32), ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

<sup>8</sup> ישיבת ועדת השרים לענייני חוץ וביטחון, 17.3.1954, ארכיון המדינה; ישיבת ממשלה, 21.3.1954, ארכיון המדינה.

### מקרה בוחן 3: מבצע "אריה" - פעולת הגמול בכפר נחלין

**הרקע:** שרת לא הספיק ליהנות מהישגו לאחר מעלה עקרבים, וגם לא למצות את המהלך המדיני שהוביל. ימים ספורים לאחר מכן חוליית מסתננים פתחה באש לעבר שומרי המושב כסלון, הרגה אחד מהם ופצעה את השני. דו"ח מודיעיני שיצא כמה ימים לאחר מכן נקב בשמות הרוצחים, וציין כי מדובר בכנופיה מהכפר בית לקיא בירדן שיצאה לגנוב עזים ובהמות ונתקלה בשומרים.<sup>9</sup>

**הליך קבלת ההחלטות:** הצלחת שרת למנוע תגובה ישראלית הייתה קצרת ימים. ב-27 במרס דיווח לבון בעצמו לשרת על הרצח בכסלון וביקש אישור לתגובה "מצומצמת", בנימוק ש"הבלגה גם על מעשה זה פירושה התרה גמורה של הרצועה". ההיתר ניתן מאחר שראש הממשלה חש שהפעם לא יוכל להצדיק הימנעות נוספת מתגובה. עם זאת, שרת התרה בלבון להקפיד שתהא מוגבלת. למחרת, בישיבת הממשלה ב-28 במרס, נמנע שרת מלהזכיר את פעולת הגמול המתוכננת ובחר לעסוק רק במהלך המדיני שהחל לאחר מעלה עקרבים.<sup>10</sup> יצוין כי למרות הצלחותיו בממשלה, שרת הולך ומצטייר בשלב זה כחסר ביטחון באשר למעמדו במפלגה ובצה"ל, וכקשוב מתמיד - אפילו ביחס לעצמו כשר חוץ בלבד - לדעת הקהל מבית (שרת, 1978: 415-417; טל, 1998: 144-145; ברזילי, 2004: תעודה 133).

**מבצע "אריה" - פעולת הגמול בכפר נחלין:** הכפר נחלין הוא שנבחר כיעד לפעולת הגמול. מההוראה המבצעית של המטכ"ל עולה כי אכן תוכנן מבצע מצומצם, בזיקה ישירה לרצח בכסלון ולמתרחש בפרוזדור ירושלים, ובולט בה גם הרצון לפגוע בכוחות צבא וביטחון בלבד תוך זהירות יתרה (כלקח מקיביה) מפגיעה באזרחים.<sup>11</sup> ב-29 במרס 1954 תקפו את הכפר כשישים לוחמים מגדוד 890 של הצנחנים, בפיקודו של אריאל שרון, וגרמו למותם של כעשרה מקומיים: מרביתם אנשי המשמר הלאומי המקומי, והשאר מכוח סיוע של הלגיון שעלה על מארב צה"ל. בהתייחסות פומבית ראשונה, ב-29 במרס, הקפיד שרת שלא לקשור בין הפעולה לבין הפיגוע במעלה העקרבים, כדי שלא

<sup>9</sup> "יוסף תקוע אל שגרירות ישראל ברומא, לונדון ופריז", 29.3.1954 (חצ-2453/6), ארכיון המדינה; "הכנופיה אשר ביצעה את הרצח בכסלון" - בסיס קת"מ בירושלים, 1.4.1954 (חצ-2453/6), ארכיון המדינה.

<sup>10</sup> ישיבת ממשלה, 28.3.1954, ארכיון המדינה.

<sup>11</sup> "הוראה מבצעית 'אריה' - מס. 1" - אג"ם מבצעים במטכ"ל, 28.3.1954 (636/1956 - 13).

לפגוע במהלך המדיני, ואמר: "ברור שזה מעשה תגובה לרצח בכסלון" (שרת, 1978ב: 419-420; ברזילי, 2004: יב"ג).<sup>12</sup>

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** הכחשת ישראל כי חל שינוי במדיניות האיפוק שלה, כמו גם ניסיונה להטיל את האחריות על "תושבי ספר נזעמים", לא עלו יפה. ארה"ב ואנגליה פירשו את הפעולה כגמול דווקא על מעלה עקרבים ולא על כסלון, וראו בה סימן לחולשתו של שרת אל מול מתנגדיו מבית. שרת - בהמשך ישיר לרגישות הבולטת שהפגין, כאמור, לדעת הקהל באותה העת - לא נרעש מתוצאות התקיפה, ככל הנראה משום שלא היה מודע עד תום להשלכותיה. הוא התייחס אליה כשסתום לשחרור הלחצים בציבור, והיה בטוח שלא תעצור את המהלך המדיני שהוביל. אולם בסופו של דבר, הדיון במועצת הביטחון בפרשת מעלה עקרבים-נחלין - ובשתי סוגיות נוספות (הטיית מי הירדן וחופש המעבר בסואץ) - היה עקר ולא הניב החלטה, משום שהסתבך בשאלות נוהליות עקב ניסיון המעצמות להרחיב את היריעה ולקיים דיון כולל במצב הגבולות ובדרכים לתיקונו (שרת, 1978ב: 421-422; ברזילי, 2004: יב"ג, תעודות 144, 202).<sup>13</sup>

#### **מקרה בוחן 4: מבצע "בנימין ב" - פעולת הגמול בבסיס הלגיון בבית לקיא**

**הרקע:** ב-28 באוגוסט פתחה חוליה ירדנית באש במושב רמת רזיאל שבהרי ירושלים, הרגה שומר ופצעה את חברו. האלוף יוסף אבידר, ראש אג"ם במטכ"ל, העריך שמדובר במעשה רביעי מסוגו של אותה כנופיה ממש, ודיווח כי בצה"ל יודעים מי חבריה ומי עומד בראשה (**מעריב**, 29.8.1954).<sup>14</sup>

**הליך קבלת ההחלטות:** בעקבות הרצח נתן שרת לשר הביטחון "אור ירוק" לפעולה: "לבון קיבל אישור לתגובת (רמת) רזיאל" (שרת, 1978ב: 572). בישיבת ממשלה ב-5 בספטמבר, שלושה ימים לאחר פעולת הגמול, עדכנו השניים בדיעבד את השרים כי החליטו לבצעה מחשש לסערה פנימית והשלכותיה אם תימנע הממשלה מגמול למעשה הטרור ברמת רזיאל - אשר הוקם בידי יוצאי האצ"ל וגרעין בית"ר, והקרוי על שמו של מפקד האצ"ל דוד רזיאל. בהקשר זה אמר לבון: "לא רצינו לעורר 'יוזמה פרטית' אצל אנשי אצ"ל

<sup>12</sup> ישיבת המטכ"ל של צה"ל, 5.4.1954, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

<sup>13</sup> "יוסף תקוע אל שגרירות ישראל בושינגטון, רומא, אנקרה, לונדון ופריז", 30.3.1954 (חצ-2453/6), ארכיון המדינה; "משה שרת אל שגרירות ישראל בושינגטון ובלונדון", 30.3.1954 (חצ-2453/6), ארכיון המדינה.

<sup>14</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 7.9.1954, ארכיון המדינה.

וחרות, שלא יתחילו לדבר על קיפוח ואפליה"; ואילו שרת הוסיף: "אילו הייתה נוצרת הרגשת קיפוח, מי יודע איזה גרעין היה נזרע ומה יכול הוא להצמיח".<sup>15</sup>

**מבצע "בנימין ב" - פעולת הגמול בבסיס הלגיון בבית לקיא:** היעד נבחר בהתאם לעקבות של הכנופיה שהובילו אל הכפר בית לקיא, שמצפון למובלעת לטרון. לדברי ראש אג"ם במטכ"ל: "המגמה הייתה לפגוע בכמה שומרים בכפר הזה. שומרים, זאת אומרת אנשי משמר לאומי, כי הם אשר שומרים בכפרים".<sup>16</sup> ואולם, היה פער גדול בין חזונו של ראש הממשלה והנחיותיו - שכנראה הגיעו נאמנה דרך לבון למטכ"ל - ובין תוכניותיו האישיות של אריק שרון, שביקש לשחרר את יצחק גיבלי שהיה בשבי ירדן מאז מבצע "ברוך 1": פעולת הגמול בבסיס הלגיון בעזון, ב-28 ביוני באותה שנה. ב-2 בספטמבר 1954 בוצעה הפשיטה בבית לקיא על ידי כ-200 חיילים מגדוד 890. הפעולה נתקלה בקשיים נוכח ערנות אנשי המשמר הלאומי בכפר ובשל העימותים שהתפתחו בין כוחות החסימה ובין הלגיון. המחיר היה כבד: ארבעה חיילי צה"ל נהרגו, ובקרוב הירדנים היו חמישה הרוגים ושלושה נלקחו בשבי (דיין, 1976: 132; מוריס, 1996: 338-339).

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** ארה"ב נזפה חמורות בישראל על פשיטה זו ותבעה את החזרת הירדנים שנשבו, ואילו השגריר הבריטי בירדן הזהיר כי סבלנות הלגיון פוקעת - אם כי הבריטים הפצירו בירדן להמשיך להבליג. ישראל נחרדה מעוצמת הגינוי האמריקני ומיהרה להשיב את שלושת השבויים הירדנים (ושניים אחרים ממקרים קודמים). ב-20 באוקטובר היא גם חזרה לוועדת שביטת הנשק לאחר החלפת האצ'יסטון, יושב הראש שנפסל בעיני ישראל בשל התנהלותו באירוע מעלה עקרבים. שרת הביע בממשלה תהייה באשר ליעילות פעולות הגמול הקטנות שהנהיג: "הניסיון מוכיח, על כל פנים לפי התכסיסים שנקטנו עד עכשיו, כי איננו מסוגלים באמת לפעולה קטנה [...] במאזן יוצא כי לעולם יש רושם שיש איזו תוקפנות ישראלית";<sup>17</sup> הוא אף הצביע על החיסרון הטמון במדיניות של אי-לקיחת אחריות רשמית וישירה על הפעולות (**דבר**, 3.9.1954; מוריס, 1996: 340-341; ברזילי, 2004: יג, תעודה 349).

<sup>15</sup> ישיבת ממשלה, 5.9.1954, ארכיון המדינה.

<sup>16</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 7.9.1954, ארכיון המדינה.

<sup>17</sup> ישיבת ממשלה, 12.9.1954, ארכיון המדינה.

### 3. שנתיים ללא פעולות גמול (ספטמבר 1954-ספטמבר 1956)

אף שהתקריות לא תמו, והגם שעל חלקן צה"ל אף שקל להגיב, בפועל חלה ירידה משמעותית במספר ההרוגים מידי מסתננים מירדן, ולאור זאת הפסיקה ישראל את פעולות הגמול שלה נגד מטרות ירדניות לפרק זמן של כשנתיים (מהתקיפה על בית לקיא ועד ספטמבר 1956). זאת אל מול העלייה שחלה באותה עת בשכיחות ההתנגשויות בגבול רצועת עזה, שהפכה משנת 1955 למוקד הבעייתי. הפסקת פעולות הגמול קשורה גם לירידה המתמשכת במעמדו של לבון, עקב החיכוכים בינו לבין דיין ובשל מעורבותו במשבר "עסק הביש".

#### מקרה בוחן 5: הבלגה על רצח חברי מבוא בית"ר

**הרקע:** על אף הירידה המתמדת במספר ההסתננויות, התקריות לא תמו. יצוין כי בכל אותה העת - ובייחוד בסוף שנת 1954 ותחילת 1955 - ירדן אף חששה שישראל מחפשת עילה לכיבוש הגדה המערבית. ואולם, חרף תגבור הסיורים הירדניים לאורך הגבול, שני טרקטוריסטים ממבוא בית"ר, שעבדו באזור הכפר הנטוש עג'ור, נרצחו ב-18 בינואר 1955 (מוריס, 1996: 409-410). העיתונים דיווחו בכותרות הראשיות את שאירע, תוך ציון שעקבות המרצחים הוליקו לאזור חברון (**מעריב**, 19.1.1955-18.1.1955; **דבר**, 19.1.1955-20.1.1955).

**הליך קבלת ההחלטות:** שרת היה מופתע מאוד מהרצח: "הייתי המום. רק אמש העזתי לציין בכנסת את הארגעה בגבולות - והרי טפיחה כזו על הפנים! ובאמת, הן שבועות על שבועות לא נרצחה נפש, ובבת אחת כאילו פרץ מחדש נחשול של דם". ראש הממשלה הבין עד מהרה שיהיה חייב לאשר פעולת גמול כדי לרצות את הציבור: "היה לי ברור כי אדרש לאשר מעשה תגמול וכי הפעם מוטב לי לתת. עצרתי ובלמתי הרבה בחודשים האחרונים, מנעתי כמה מעשים מפוצצים וגרמתי מתיחות רבה לציבור. אסור לי להגדיש את סאת הסבלנות. יש לפרק, שאם לא כן תבוא התפרצות של קצף אשר רבים מחברי יהיו שותפים לה ואז אכשל בניסיון של תפיסת המרובה מבחינת חינוך העם, ואשיג את ההיפך". ואכן, שר הביטחון לבון ביקש, וקיבל, את אישורו של ראש הממשלה לפעולת גמול. עם זאת, שרת לא היה שלם עם ההחלטה והוא שיתף את אשתו בקשייו: "סחתי לציפורה את עניין התגמול ואמרתי כי הבניין שבניתי בעקשנות זה חודשים וכל הבלמים שהתקנתי והגדרות שהקימותי - כל זה עלול ליהרס במחי יד אחת, אבל אני מרגיש כי אין לי ברירה ויהי אשר יהיה" (שרת, 1978: 670-673).

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** תשועתו של שרת הגיעה דווקא מהירדנים. המודיעין של הלגיון זיהה במהירות חמישה מהרוצחים, ועצר ארבעה מהם וגם את האיש ששיגר את הכנופיה למשימתה. משנודע הדבר לשרת, ב-23 בינואר 1955, הוא קפץ על כך כמוצא שלל רב ופנה מייד לשר הביטחון: "האין עלינו לדחות את מבצע התגמול שנקבע להערב?". בסופו של דבר התכנסה ועדת חמשת השרים (שבה ישבו גם אשכול, גולדה וזלמן ארן), אשר הוקמה בהמלצת בן-גוריון, ובסיום פגישתה החליט שרת לדחות את המבצע. שרת לא הסתיר את שמחתו על המוצא שנקרה בדרכו: "דחיית מבצע הלילה גרמה לי הקלה עצומה. מייד התבטא הדבר ביכולתי להירדם אחר הצהריים". בצה"ל, לעומת זאת, כעסו על ביטול התקיפה, ועל כך כתב שרת: "אנשים משונים, שהתרגלו לחשוב כי אי אפשר לשמור על רוח הצבא מבלי שניתן לו מזמן לזמן חופש להקזיז דם". ישראל - וכן הגנרל ברנס, ראש מטה משקיפי האו"ם בישראל, ודיפלומטיים בריטיים - החלו ללחוץ על ירדן לפסוק עונשים כבדים לרוצחים ולפרסם את הדבר ברבים, ואלה אכן נדונו למאסר בלתי מוגבל (שרת, 1978: 676-678; מוריס, 1996: 410-411).

### **חזרת בן-גוריון למרכז הבמה הפוליטית ותהליך דחיקתו של שרת**

ב-2 בפברואר 1955 התפטר לבון בעקבות פרשת "עסק הביש". שלושה שבועות לאחר מכן חזר בן-גוריון וקיבל לידי את תיק הביטחון. שיבת בן-גוריון הטתה מייד את הכף לטובת האקטיביסטים, וב-2 בנובמבר 1955 הוא אף שב למשרד ראש הממשלה. ההתנגשות החזיתית בין החתירה למלחמה במצרים תוך קנוניה עם צרפת, ובין הפעילות לשימור השלום מתוך שיתוף פעולה עם ארה"ב, העמידה את בן-גוריון בפני ברירה: להתפטר מראשות הממשלה או להיפטר משר החוץ. באמצעות איומו לבחור בחלופה הראשונה, מימש את השנייה - וב-18 ביוני 1956 הגיש שרת את התפטרותו, שלאמיתו של דבר הייתה הדחתו. בכך חיסל בן-גוריון מוקד עוצמה יריב וסילק את נקודת המשען להתנגדות למדיניותו. קרע חמור זה סימן את ניצחון התדמית ה"בן-גוריוניסטית" ונגזרותיה: הגמול הצבאי והנוקשות המדינית (שרת, 1978: 742-744, 748; רפאל, 1981: 47; בריצ'ר, 2008: 373-378).



#### 4. הסלמה וחינוך מסיבי של פעולות הגמול (ספטמבר 1956)

מאז ספטמבר 1954 שרר לאורך הגבול מודוס ויונדתי: ההסתננות אמנם לא פסקה, אך ישראל העריכה את המאמצים של הלגיון. פעילות זו, בשילוב המאמץ בישראל, הביאו לירידה משמעותית במספר הקורבנות - ולא בוצעו פעולות גמול עד ספטמבר 1956. בתוך כך נקלעה ירדן בשנת 1955 למאבק הערבי סביב "ברית בגדאד", שלגביה היו עמדותיהן של עיראק ומצרים מנוגדות (פודה, 1996). המלך ניסה להיות ניטרלי, אך בעקבות עסקת הנשק המצרית-צ'כית החלה בריטניה ללחוץ עליו להצטרף לברית. בממלכה פרץ מאבק בין תומכי ההצטרפות לברית ובין מתנגדיה, ולגדה המערבית הגיעו שליחים ממצרים כדי לגייס מועמדים ליחידות "פדאיון", אשר הסתייעו בנספח הצבאי המצרי. פעילות החבלה והרצח התחדשה בספטמבר 1955 וגברה בחודשים הבאים. ירדן ביקשה מישראל שתאפשר לה להתמודד עם הבעיה בלא להגיב בפעולות גמול. בה בעת, הפגנות המחאה של גורמי האופוזיציה דוכאו ביד קשה על ידי הלגיון, והביאו למינוי ראש ממשלה חדש בינואר 1956, כמו גם לפיטוריהם, חודשיים לאחר מכן, של ג'ון גלאב ורוב הקצונה הבריטית הבכירה. מכאן ואילך התקרבה ירדן למחנה הנאצריסטי והיו בקרב קציני הצבא אף כאלה שהחלו לגייס ולארגן פדאיון משלהם. בחודשים אפריל-מאי 1956 היו כמה תקריות גבול שגבו הרוגים ישראלים, ייתכן תוך "עצימת עין" של הירדנים, אך מפקדי הלגיון הבטיחו שוב כי אין בדעתם להרפות את רסן השליטה לאורך הגבול (בר-און, 1992: 240-242; מוריס, 1996: 414-418; טל, 1998: 222-232).

#### מקרה בוחן 6: הבלגה על תקיפות טרור ביולי 1956

**הרקע:** ב-9 ביולי נרצחו שני עובדי "מחצבי ישראל" שנסעו במכוניתם ליד חצבה שבערבה. העיתון **מעריב** דיווח בכותרתו על כך למחרת: "עקבות הרוצחים בערבה מובילים לירדן". גם העיתון **דבר** התייחס לרצח בכותרתו ב-10 ביולי: "שניים נרצחו מהמארב בערבה", ומאמר המערכת, "דבר היום", אף רמז לצורך בפעולת גמול (**מעריב**, 10.7.1956; **דבר**, 10.7.1956; מוריס, 1996: 418).

**הליך קבלת ההחלטות:** הרמטכ"ל דיין סיפר כי בעקבות הרצח בחצבה ביקש בן-גוריון להכין מייד כמה יעדים לפגיעה. ב-10 ביולי 1956 השתתף ראש הממשלה ושר הביטחון בדיון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, אך לא חשף זאת למרות הביקורת הקשה שספג מידי האופוזיציה. עם זאת, עוד באותו היום הוא נועד עם בכירי צה"ל ואף נטה להביא לאישור הממשלה תוכנית תקיפה של מצודת המשטרה בע'רנדל, וכן לבקש את ייפוי כוחה לפעולות בהיקף קטן. בתגובה לשאלת בן-גוריון אם פעולה צבאית מסוג זה עלולה לשבש את

משלוחי הנשק מצרפת שהגיעו לארץ באותם ימים בקצב גובר, הצביע דווקא הרמטכ"ל על הסיכונים והציע "להימנע עד סוף ספטמבר מחימום האווירה והחרפת המצב בגבולות", בנימוק כי "הרכש הגדול הוא פתרון יסודי למאזן הכוחות ולבעיותינו הביטחוניות והתגמול אינו משתווה לו בערכו. אחרי שנגמור את העסקה נוכל לשלם לערבים כגמולם מנה אחת אפיים. בינתיים צריך, ואפשר, להתאפק" (דין, 1976: 213-214). גם בן-גוריון מספר על כך: "משה ד. חושש שמוטב לא לעשות פה כל פעולה עד שנקבל כל הציוד המובטח, כלומר שנתאפק 3 חדשים. שאלה אם זה יתכן - במקרה שהירדנים ימשיכו ברציחות".<sup>18</sup> בישיבת הממשלה למחרת הבהיר בן-גוריון שאין בדעתו לצאת כעת לפעולת גמול, בעיקר בשל ביקורו הקרוב של מזכ"ל האו"ם בישראל, ואף קיבל לבקשתו ייפוי כוח לעשות כן במקרה של חידוש הרציחות (בר-זוהר, 1977: 1201; טל, 1998: 232-233).<sup>19</sup>

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** מעשי האלימות נמשכו. בכמה תקריות היו מעורבים גם חיילים ירדנים, ונוצר הרושם שהפיקוד הירדני אינו נוקט אמצעים נמרצים כדי להשליט סדר ולרסן את התופעה. ב-14 ביולי נרצח צעיר באזור יהוד-וילהלמה (בני עטרות), ייתכן בידי סיור של הלגיון. משנודע הדבר לבן-גוריון כתב ש"אי אפשר לעבור על זה בשתיקה" - אך בפועל בחר שלא להגיב על כך. ב-25 ביולי קרתה תקרית חמורה נוספת: "עיקר התוקפנות הירדנית כוונה ליישוב מבשרת ירושלים, וכן לקסטל. ארבע פעמים נפתחה אש ירדנית לעבר ישוב זה". משה דין, כפי שמספר בן-גוריון, רצה לפתוח בהפגזה - אך ראש הממשלה אסר זאת: "נתתי הוראה לבל ישתמש בהפגזה נגד יישובים אזרחיים. ההתפרעות הירדנית נמשכת כבר זמן רב וקשה להניח כי היא צרוף של מקרים. כנראה יד בוחשת, או מצרים או מישהו בירדן עצמה".<sup>20</sup> בן-גוריון זעם ואף איים בראש חוצות להגיב: "נעניש פורעי ירדן - אם או"ם לא יצליח להשליט שקט, תיאלץ ישראל לעשות זאת בעצמה". ואולם, מדיניות ההבלגה נשמרה בדבקות על מנת שלא לסכן את מהלך הרכש הדרמטי (**מעריב**, 1956.7.26).

<sup>18</sup> יומן בן-גוריון, 10.7.1956-11.7.1956, ארכיון בן-גוריון.

<sup>19</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 10.7.1956, ארכיון המדינה; ישיבת ממשלה, 11.7.1956, ארכיון המדינה.

<sup>20</sup> יומן בן-גוריון, 14.7.1956, 25.7.1956, ארכיון בן-גוריון.

## מקרה בוחן 7: מבצע "יהונתן" - פעולת הגמול במצודת המשטרה בחרבת א-רהווה

**הרקע:** בחודש אוגוסט ובראשית ספטמבר 1956 חלה עלייה בתכיפותם של מעשי האיבה. החשדות והטענות של ישראל, שלפיהם הירדנים אינם נוקפים אצבע למניעת ההסתננות, ולא זו בלבד אלא שאפשר מאוד כי הם מעודדים אותה בפועל, הלכו והתחזקו. הקש ששבר את גב הגמל, והביא לסוף מדיניות ההבלגה ולחידוש פעולות הגמול, היה אירוע דמים ב-10 ספטמבר שבו נרצחו 6 חיילי צה"ל - בתוכם סטודנטים המשתייכים לעתודה האקדמית, שתרגלו קריאת מפות בשולי הר חברון (דין, 1976: 224; מוריס, 1996: 418-419; בר-און, 1992: 244). בן-גוריון התייחס לכך ביומנו: "לפנות ערב השיבו לנו שש גיות. היו ערומות והתעללו בהן באופן נורא. כרתו איברי המין, דקרו, פצעו. יתכן שתפסו אחדים חיים וגררו אותם לעבר השני".<sup>21</sup> מאמרי המערכת **במעריב** וב**דבר** קראו לתגובה (**מעריב**, 1956.11.9-12.9.1956; **דבר**, 1956.11.9-12.9.1956).

**הליך קבלת ההחלטות:** דין סיפר כי טס לשדה בוקר ב-11 בספטמבר כדי לדון עם בן-גוריון בפעולת הגמול. דין אמנם זעם על התקרית המיותרת, אך כהגדרתו, "הטענות שיש לנו כלפי עצמנו אינן פוטרות את ערביי (הכפר) אידנה מהאחריות לרצח הנפשע", ולכן ביקש לתקוף מיידית את הכפר ולפוצץ את הבתים לאחר פינוי המלא. בן-גוריון תמך בכך עקרונית אך סירב להחליט בכך בעצמו, ושלח את דין עוד באותו היום אל ישיבת הממשלה - אשר בה אכן הציע לנקוט פעולת עונשין נגד אידנא. אולם שרי הממשלה, שטראומת קיביה עדיין ניכרה בהם ואף הזכירוה שוב ושוב, דחו בתוקף את ההצעה לחזור ולתקוף כפרים. לבסוף אושרה פעולה רק נגד תחנת משטרה באזור חברון (כדי לקיים זיקה כלשהי למקום הפגיעה בחיילים). דין עדכן את בן-גוריון, שסיפר: "בשבע קיבלתי מברק ממשלה כי הרוב בממשלה התנגד לפעולה נגד הכפר אידנא, אבל חייב פעולה. בהתאם לכך יוצאים נגד תחנת משטרה ליד כביש חברון באר שבע" (דין, 1976: 224-225; מוריס, 1996: 419-420).<sup>22</sup>

**מבצע "יהונתן" - פעולת הגמול במצודת המשטרה בחרבת א-רהווה:** שינוי תוכנית התקיפה פגע בהיערכות הכוחות למבצע. ההודעה על החלפת היעד הגיעה רק בשעה מאוחרת, וחייבה את הכוחות לעבור לבאר שבע ולתכנן את הכול מחדש. ב-12 בספטמבר נערכה לבסוף התקיפה, ודין היה שבע רצון

<sup>21</sup> יומן בן-גוריון, 11.9.1956, ארכיון בן-גוריון.

<sup>22</sup> יומן בן-גוריון, 11.9.1956, ארכיון בן-גוריון; ישיבת ממשלה, 11.9.1956, ארכיון המדינה; ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 11.9.1956, ארכיון המדינה.

מתוצאותיה: "הפעולה מוצלחת ביותר. המשטרה 'עפה', החסימה פגעה בשלושה לנדוברים, והיו לצבא הירדני יותר מ-20 הרוגים". בן-גוריון הביע שביעות רצון גם משינוי היעד: "אידנה הייתה מבוצרת ומוגברת הלילה, וטוב שלא טיפלנו בה הפעם" (מעריב, 12.9.1956; דבר, 13.9.1956; דין, 1976: 225).<sup>23</sup>

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** ירדן התלוננה כי פעולות גמול מסוג זה פוגעות דווקא באותם כוחות המתאמצים לבלום את ההסתננות, וכי להרוגים במצודת המשטרה לא היה כל קשר לתקרית אידנא. הרמטכ"ל אבו-נואר אף איים כי הישנות המעשה תאלץ את ירדן להגיב בכוח, וכי דבר זה עלול להוביל למלחמה. אולם כמה שעות לאחר הפשיטה, ועוד בטרם התקבלה תגובה בינלאומית לאירוע, התרחש רצח של שלושה שומרים דרוזים במתקן קידוח נפט בעין עופרים בערבה - שהביא את ישראל לצאת ב-14 בספטמבר למבצע "גוליבר": פעולת גמול בע'רנדל (מעריב, 13.9.1956; מוריס, 1996: 420). תקרית ירי חמורה של חיילי הלגיון לעבר קיבוץ רמת רחל ב-23 בספטמבר, שבמהלכה נהרגו ארבעה אנשים ושישה עשר נפצעו (דבר, 24.9.1956; דין, 1976: 229), הובילה, ב-26 בספטמבר, לפעולת גמול שלישית בחודש זה: מבצע "לולב" במצודת המשטרה בחוסאן.

## 5. סופה של תקופה - מקרה בוחן 8: תקיפת קלקיליה (אוקטובר 1956)

**הרקע:** ב-4 באוקטובר 1956 התחדש מעגל הדמים, לאחר שכנופיית בדואים ארבה על הכביש המוליך מסדום לבאר שבע ורצחה חמישה פועלים. המטכ"ל הציע פעולה נרחבת נגד הכפר צאפי שמדרום לים המלח. ואולם, הפעם בחר בן-גוריון להבליג ולהופיע בזירה הבינלאומית כמאשים, בשל עניינו להתפנות לדו"ח שהגיש מזכ"ל האו"ם מספר ימים קודם לכן; ובעיקר בשל החשש מנטישת הבריטים את הברית האנטי-מצרית בעיצומן של ההכנות למלחמת סיני (בר-זוהר, 1977: 1125; בר-און, 1992: 252-254; מוריס, 1996: 423-424).<sup>24</sup> אך כעבור זמן קצר איבדו ראשי מערכת הביטחון את סבלנותם. כפי שסיפר הרמטכ"ל: "ב-9 אוקטובר הוגדשה הסאה. לאור היום נרצחו שני פועלים שעבדו בפרדס ליד תל-מונד, ואוזניהם נכרתו כדי לשמש הוכחה בידי הטרוריסטים כי ביצעו את משימתם [...] אם אמנם ישמשו כפרי הגבול שבמרכז ירדן בסיס לפעולות 'פגע וברח' בישראל, תוכלנה יחידות טרור לפגוע באזור

<sup>23</sup> "מבצע יהונתן" - מחלקת היסטוריה (922/1975 - 1371), ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון; יומן בן-גוריון, 12.9.1956, ארכיון בן-גוריון.

<sup>24</sup> יומן בן-גוריון, 6.10.1956, ארכיון בן-גוריון.

הדינאמי והרגיש ביותר - באזור תל-אביב". דיין גם גינה את "מדיניותו הבלתי נסבלת של המלך חוסיין", לאחר שנודע כי הלה שוב שחרר מכלאם את רוצחי שלושת השומרים הדרוזים ממתקן קידוח הנפט בעין עופרים - אף שהודו, לאחר שנעצרו שוב בחשד להברחה, גם ברצח חמשת הפועלים בסדום, וסיכם: "התברר שהבלגתנו מתפרשת כחולשה; אין מפלט מתגובה נמרצת אשר תעמיד את שליטי ירדן על חומרת התוצאות הצפויות להם ממדיניותם זו" (דיין, 1976: 245-246).

**הליך קבלת ההחלטות:** בן-גוריון זימן ישיבת ממשלה, ודן בינתיים עם דיין באשר לפעולה הצפויה: "משה הביא לי הבוקר תכנית לפוצץ משטרת קלקיליה הנמצאת בקרבת הגבול. סבורים שבמשטרה יש כ-35 איש. יפגיזו המשטרה (אחר כך יפוצצו אותה)". דיין הסביר שהיעד נבחר בגלל הימצאותו ביישוב גדול (כ-20,000 נפש), והאפקט הציבורי הצפוי מפיצוץ. כדי להימנע מפגיעה באזרחים נצטוותה היחידה הפועלת שלא להיכנס אל העיר, והוטל על הפורצים לסרוק את הבניין לפני הפיצוץ ולפנות מתוכו את האזרחים. ראש הממשלה תבע שהפעולה לא תגלוש לקלקיליה ולא תגרום להרג של אזרחים. בסופו של דבר הוחלט: "ליפות את כוחו של שר הביטחון לתת הוראה בדבר פעולה נגד משטרת קלקיליה; המבצעים ישקלו עוד הפעם דבר עיתוי הפעולה" (דיין, 1976: 247).<sup>25</sup>

**מבצע "שומרון" - פעולת הגמול במצודת המשטרה בקלקיליה:** ב-10 באוקטובר תקף צה"ל את מצודת המשטרה בקלקיליה. היה זה הקרב המר והעקוב מדם ביותר שידע צה"ל מאז הקרבות בתל אל-מוטילה בשנת 1950: 88 ירדנים נהרגו בפעולה ו-15 נפצעו, אך האבידות בצה"ל היו כבדות ביותר - 18 צנחנים נהרגו ו-68 נפצעו. אל הקרב הוטלה, בפעם השנייה, חטיבת הצנחנים 202 בפיקודו של אריק שרון. היעד עצמו נתפס במהירות, אך יחידה שנשלחה לחסום את דרכי הגישה ממזרח נקלעה לקרב עם כוח תגבורת של הלגיון שהצליח לכתר אותה. טור זחל"מים שנשלח לחלץ את הפלוגה הנצורה נאלץ לפרוץ ולחזור דרך מוצב ירדני מתוגבר בחרבת סופין, והדבר היה כרוך בנפגעים רבים ואף בהתהפכותו של אחד הזחל"מים. נוכח החשש שהחילוץ לא יסתיים עד אור הבוקר, ביקש הרמטכ"ל באמצע הלילה מבן-גוריון אישור חריג להפעלת מטוסי קרב: "משה שואל אם להשתמש באווירונים כדי לפוצץ הכוח הירדני. אמרתי לעשות הכול להצלת אנשינו". ארבעה מטוסים הוקפצו, חגו מעל זירת הקרב ואיימו על כוחות הלגיון המכתרים (דיין, 1976: 246-249; בר-

<sup>25</sup> ישיבת ממשלה, 10.10.1956, ארכיון המדינה; יומן בן-גוריון, 10.10.1956, ארכיון בן-גוריון.

זוהר, 1977: 1226; בראון, 1992: 254; מוריס, 1996: 424-425; גלעד, 2008: תעודה 476).<sup>26</sup> במהלך ההתקפה האשימו הירדנים את ישראל בשימוש במטוסי סילון, וביקשו מבריטניה לשלוח חיפוי אווירי מעל קלקיליה. בריטניה סירבה, אך הזהירה את ישראל מפני שימוש במטוסי סילון או בטנקי סנטוריון שנרכשו בבריטניה, ואף איימה בהפעלת חוזה ההגנה אם ישראל תפתח במלחמה של ממש נגד ירדן (דיין, 1976: 249; מוריס, 1996: 426-427; בר-און, 2006: 187).

**תוצאות האירוע והשלכותיו:** התגובות הבינלאומיות לפעולה היו ברובן מאופקות, אך הפשיטה עוררה מחדש את עניינה של ירדן בתגבורת צבאית עיראקית. ב-12 באוקטובר הודיע מיופה הכוח הבריטי לבן-גוריון שדיביזיה עיראקית עומדת להיכנס לירדן, וכי אנגליה תבוא לעזרתה אם ישראל תתערב. יודגש כי כבר בקיץ 1955 בחנו הבריטים דרכים לסייע במהירות לירדן במסגרת חוזה ההגנה, והכינו תוכנית מפורטת - תחת שם הקוד "קורדג" (Cordage) - של יעדים לתקיפה אווירית (מסלולי המראה, מתקני מכ"ם, צומתי מסילות ברזל, כבישים, ריכוזי ציוד, תחנות כוח ונמלים); התוכנית כללה גם הטלת מצור ימי על נמלי ישראל ופשיטות קומנדו על נקודות חיוניות בחופי ישראל (דיין, 1976: 249; מוריס, 1996: 426; בר-און, 2006: 180). בראשית אוקטובר 1956 הפכה, לכאורה, האפשרות לגיבוי המהלך העיראקי על ידי תוכנית קורדג' לקרובה. בתגובה, ב-14 באוקטובר הצהיר בן-גוריון בכנסת: "ישראל תשמור על חופש פעולתה אם הסטאטוס-קוו יופר, וכוח צבאי זר ייכנס לירדן", ודי היה באיומים אלה כדי לגרום לכוחות עיראקיים שרוכזו לאורך גבול ירדן להישאר במקומם. עם זאת, המתיחות שירתה היטב את ההטעיה האסטרטגית באשר למהלך הקרוב מול מצרים: בארץ ובעולם נוצר הרושם שעומדת לפרוץ מלחמה בין ישראל לירדן, אשר בה ישתתפו אולי גם כוחות בריטיים; ואילו ממש באותה העת התבקשה ישראל בחדרי חדרים לצאת לפעולה במסגרת מלחמת סיני, שהחלה ב-29 באוקטובר - ונועדה להכשיר את הקרקע לפעולת אותם כוחות בריטיים (בר-זוהר, 1977: 1227; בראון, 1992: 255; מוריס, 1996: 429-430; בר-און, 2006: 187-188).<sup>27</sup> יצוין כי בעקבות מבצע "שומרון" השתררה בישראל מועקה גדולה. המחיר הכבד חיזק את התחושה כי מדיניות פשיטות הגמול מיצתה את עצמה. דיין ציין כי "הדעה הכללית היא כי השיטה הנוכחית מחייבת

<sup>26</sup> יומן בן-גוריון, 10.10.1956, ארכיון בן-גוריון; "פקודת מבצע שומרון" - אג"ם-מבצעים, 10.10.1956 (776/1958 - 7), ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון; ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 12.10.1956, ארכיון המדינה.

<sup>27</sup> ישיבת ממשלה, 14.10.1956, ארכיון המדינה.

רביזיה [...] לכולנו ברור כי אנו עומדים בסיום הפרק של פעולות התגמול הליליות" (דין, 1976: 250-251).<sup>28</sup>

## ד. דין ומסקנות

עניינו העיקרי של המחקר הוא להציג את התפתחות מדיניות הגמול מול הזירה הירדנית תוך ניסיון לבחון ולהעריך את ההחלטה לאמץ מדיניות זו ולדבוק בה, על אף המחירים שגבתה והאתגרים המהותיים שהציבה למדינת ישראל. ההנחה היא שאין בניתוח הרציונלי לבדו כדי להסביר את המקרה ההיסטורי, ולכן ניתנו שני הסברים אפשריים נוספים לביאור התופעה (שאינם בהכרח חליפיים, אלא ייתכן שהם משלימים ו/או מאירים אותה מזוויות שונות): תפיסת העולם של המנהיגים והשפעות הפוליטיקה פנימית. **המסקנה המרכזית העולה מניתוח כלל המקרים היא שגישתם הבסיסית והמיידית של בן-גוריון ושרת באשר לתגובה הרצויה לכל אירוע טרור שהתרחש אכן נבעה, בראש וראשונה, מתפיסת עולמם. עם זאת, בחלק מהמקרים אפשר לזהות אצלם גם הסבר אחר: פרגמטיזם קר אצל בן-גוריון, והשפעות הפוליטיקה הפנימית אצל שרת.** לנדבך נוסף ומתווך זה הייתה השפעה מהותית, מרסנת או מעודדת ומדרבנת. הוא זה שלעיתים, במיוחד אצל שרת, הכתיב והגדיר את מרחב התמרון שלהם - ולכן מילא תפקיד משמעותי בגיבוש ובעיצוב של ההחלטה הסופית. נוכח ההבדלים המהותיים בין המנהיגים ייוחד לכל אחד מהם חלק נפרד בדיון: לדוד בן-גוריון, שאת התנהלותו כראש ממשלה וכשר ביטחון אפשר לחלק לשתי תקופות ביניים: עד וסביב הפעולה בקיביה, ובחודשים שקדמו למלחמת סיני; ולמשה שרת, בכהונתו כראש ממשלה וכשר החוץ.

### 1. דוד בן-גוריון

יש זיקה ישירה וברורה בין השקפת עולמו של בן-גוריון באשר למערכת הגלובלית לבין עמדתו המסויגת כלפי המעצמות והא"ם, גם בהקשר של פעולות הגמול. ביטוי לכך אפשר לראות בדבריו לממשלה ביוני 1953: "אמריקה, גם אנגליה, כאשר פוגעים בנו ונהרגים יהודים - זה אינו פוגע בהם [...]"

<sup>28</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 12.10.1956, ארכיון המדינה.

לדעתי יש שני דברים שבהם לא צריך להתחשב ברגש ובעמדה של איזו אומה שהיא בעולם - בענייני עלייה ובענייני ביטחון.<sup>29</sup> קשר מוצק קיים גם בין השקפת עולמו של בן-גוריון באשר לערבים ולמזה"ת לבין מדיניות הגמול הנוקשה שלו כלפי ירדן, כעולה מדבריו: "לדעתי כל הכפרים האלה בכל הסביבה הזאת צריכים לקבל על הראש כהוגן, ואם מחר זה יחזור - פי שניים, ואם זה יחזור שוב - פי שלושה עד אשר ייפסקו הדברים וזה ייפסק לדעתי רק על ידי כך."<sup>30</sup> תסכולו של בן-גוריון נבע מכך שישראל הקפידה לשמור על הסכמי שביתת הנשק אך הם לא הוחלפו בהסדרי שלום, ולא זו בלבד אלא שמדינות ערב ראו בהם רק סוג של הפוגה וגם לא מנעו חדירה של מסתננים משטחן ופגיעה בריבונות ישראל. דומה שמכתבו של בן-גוריון למזכ"ל האו"ם בספטמבר 1956, שהוא למעשה "כתב אישום", משקף בצורה הנאמנה ביותר את תחושת העוול המוסרי שחש ואת אי-האמון שלו כלפי האו"ם: "אנו לא יכולים לקבל בשתיקה 'סטנדרט כפול', אחד לישראל ואחד לשאר העולם [...] אנו נתונים לאיומים מתמשכים וגלויים מצד שליטי מצרים, ירדן וסוריה [...] בזאת שגינית פומבית את מה שאתה מעדיף לכנות כ'גמול', אתה למעשה מונע מאיתנו את הזכות להגן על עצמנו, ולכן הערבים מאמינים שהם יכולים להמשיך ברציחת אזרחינו ללא כל עונש" (גלעד, 2008: תעודה 438).

### **תקיפות צה"ל בקיביה, א-רהווה וקלקיליה - מימוש של תפיסת העולם**

מדיניות הגמול הנוקשה של בן-גוריון הנחתה אותו, כמעט אינסטינקטיבית, לאשר או ליזום פגיעות צבאיות נמרצות בירדן. העוצמה הרבה של כלל הפעולות שלו משקפת נאמנה את השערת המחקר, שלפיה לשינויים ביחסי הכוחות בין המנהיגים ומחנותיהם הייתה השפעה על האופי והעוצמה של תגובות ישראל. שכן הדומיננטיות של הזרם האקטיביסטי על מתנגדיו המתונים הפכה לאחר סילוקו של שרת ביוני 1956 לעליונות מוחלטת - דבר שאכן התבטא בנכונותו של בן-גוריון לפעול בכוח ולהחזיר "מנה אחת אפיים", כעולה מהמספר ומההיקף של התקיפות שזם: ארבע פשיטות נרחבות בתוך פחות מחודשיים. בנסיבות אלו, וללא מעצורים של ממש, בוצעו בעוצמה רבה כל שלוש פעולות הגמול הגדולות שבנדון: קיביה, א-רהווה וקלקיליה (והדברים נכונים גם לפעולות ע'רנדל וחוסאן, שהוזכרו אך לא נותחו בעבודה זו). במסגרת

<sup>29</sup> ישיבת ממשלה, 11.6.1953, ארכיון המדינה.

<sup>30</sup> "תקרית כפר קביה", 15.10.1953 (חצ-2453/5), ארכיון המדינה.



זו אפשר אף להצביע על כמה מאפיינים המשותפים לכל פעולות הגמול,<sup>31</sup> המעידים הן על הגורמים שהניעו את ישראל לתגובה - בשל הפגיעה בזכויותיה ותחושות חוסר האונים נוכח אובדן הביטחון, במיוחד במציאות של היעדר מענה בינ"ל לטיפול בתופעה; והן על מימושה בפועל של מדיניות הרסנית, שנועדה להרתיע באמצעות ענישה ועל ידי מה שתומס שלינג מגדיר כשימוש "בכפייה" (Schelling, 1996: 11): שנועדה להכאיב לצד השני ולהשפיע עליו לשנות את התנהגותו. חשוב לזכור שישראל הייתה מתוסכלת מהפגיעה המתמשכת בזכויותיה הלגיטימיות מצד ירדן, נוכח הפרות הסכמי שביתת הנשק ואמנת האו"ם. בקרב ראשי השלטון והאוכלוסייה הייתה תחושה של חוסר אונים לאור הפגיעות חוזרות ונשנות באזרחים, עד לכדי כרסום של ממש באמון הציבור (במיוחד ביישובי הספר) באשר ליכולתה של הממשלה לספק לו "ביטחון אישי". העיתונות דיברה אז במונחים של זעם ודכדוך בעם, ותחושת הנרגנות עלתה לעיתים גם מצה"ל. כפועל יוצא שררה בישראל, ובמיוחד בקרב הממסד הביטחוני, גישת "ההסתמכות העצמית", בשל חוסר האמון העמוק באו"ם ובמנגנוניו - על אפליית ישראל ועל שאינם ממלאים את חובתם כגוף האמור לזוהות את התוקפן ולהענישו. במקביל הסתמנה היחלשות עד כדי היעלמות של שני אלמנטים מרסנים בזירה הבינלאומית (שהתחזקו בעקבות קיביה), בשל השינוי שחל באופי פעולות הגמול. הראשון הוא האיום הצבאי שנשקף לישראל מהפעלת חוזה ההגנה האנגלי-ירדני ו/או מ"ההצהרה המשולשת", אשר הלך ונחלש לאורך זמן בעקבות אימוץ מדיניות זהירה וקפדנית של אי-פגיעה באזרחים והימנעות מפעולה חריגה ופלישה לירדן, כמו גם נוכח מפגש האינטרסים שנוצר בין הצדדים בנוגע למצרים. גורם מרסן נוסף שדעך נוגע לרגישותה של ישראל לדמותה הציבורית בעולם, ולחשש מפני נידוי ופגיעה בלגיטימציה המוסרית שלה. במציאות החדשה של תקיפת יעדים וכוחות ביטחון בלבד, החשש מגינוי מוסרי יהודי ועולמי כמעט לא היה עוד רלוונטי - ולא הייתה לכאורה מניעה מסוג זה להמשיך בפשיטות. מכלול הדברים שלעיל הביא לרצון בישראל לטלטל את שגרת יומם של הירדנים, בדומה לאי-השקט ששרר בארץ, וכן להכאיב להם ולזעזע אותם.

---

<sup>31</sup> חלק מהמושגים נלקחו ממודל "הנקמה בפוליטיקה הבינלאומית" (Lowenheim and Heimann, 2008: 694-700).

## הימנעות מתגובה לתקיפות הטרור ביולי 1956 - ניתוח רציונלי נוכח אילוף חיצוני קונקרטי

על פניו, רצף הפגיעות בישראל היה אמור להביא לפעולת גמול בעוצמה גבוהה - נוכח מדיניות הגמול המוכרת של בן-גוריון והדומיננטיות המוחצת של האקטיביסטים באותה העת. זאת ועוד, סביר להניח שגם תגובה זו הייתה נושאת מאפיינים ברורים של נקמה. אולם לא כך היה. ההימנעות מתגובה לתקיפות הטרור ביולי 1956 ממחישה את הנכונות לאמץ גישה פרגמטית נוכח אילוף חיצוני - ובמקרה זה ניתנה העליונות לשיקולי הביטחון היסודי על פני הביטחון השוטף. בן-גוריון עמד על הצורך למנוע את כניסתם של כוחות עיראקיים לירדן, העלולים להפר את מאזן הכוחות בגבולה המזרחי של ישראל ולהגביל את חופש התמרון שלה בשל הצורך לרתק כוחות נוספים לגזרה זו; ובה בעת, גם על הצורך להימנע ממשבר אזורי שעלול להביא לעצירת משלוחי הנשק הגדולים והחיוניים מצרפת (אוניית הנשק הראשונה הגיעה ב-24 ביולי, ויומיים לאחר מכן הודיע נשיא מצרים נאצר על הלאמת חברת תעלת סואץ). האסטרטגיה של פעולות הגמול התגבשה לשם טיפול בבעיה מתחום הביטחון השוטף, ולא עלתה הפעם בקנה אחד עם האסטרטגיה שהייתה דרושה לפתרון הבעיות האחרות מתחום הביטחון היסודי.

## 2. משה שרת

גם במקרה של משה שרת אפשר למצוא זיקה ישירה וברורה בין השקפת עולמו המתונה באשר למערכת הגלובלית ולעולם הערבי - שעיקרה מתן עדיפות לפעולה מדינית מול הערבים, תוך הישענות על האו"ם והתחשבות בדעת הקהל העולמית ("מה יגידו הגויים") - ובין מדיניות הגמול השקולה שפיתח. ייאמר מייד כי שרת לא פסל באופן גורף שימוש בפעולות גמול והיה רחוק מלהיות נאיבי באשר למעמדה האמיתי של ישראל בזירה הבינלאומית, כדבריו: "אני מקבל את תורת הפיקציה הבינלאומית [...] אם יש קו לטובת הערבים נגדנו, הרי אין זה גל חדש של רומנטיות מימי לורנס, אלא זה מפני הצטרפות של גורמים מדינתיים כמותיים, שאנחנו איננו יכולים לעמוד בהתחרות אתם. ערבים זה שטח, ערבים זה מספרים, ערבים זה עמדות מפתח גיאו-פוליטיות, ערבים זה נפט".<sup>32</sup> עם זאת, הוא ייחס משקל רב יותר לסכנות החיצוניות הטמונות בתגובות הצבאיות, וגישתו אליהן הייתה אינסטרומנטלית:

<sup>32</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 6.7.1954, ארכיון המדינה.

"המטרה העיקרית היא להכרית, לאלץ את השלטונות של הארצות השכנות לעשות את המקסימום לשים קץ לדבר, מתוך זה שישתכנעו שאם לא יעשו זאת שכרם יצא בהפסדם ולא הפסדם בשכרם, שהוא הרע במיעוטו לצאת במערכה. אם כך הדבר אז זה מחייב שיקול רציני מה הם הדברים שיכולים להכריח אותם. ראשית כל - מעשי תגמול מצידנו, שנית - לחץ מדיני".<sup>33</sup> לאור השקפתו זאת תקף שרת את הגישה הדוגלת בתגובה מיידית ואוטומטית לכל מעשה טרור: "האם מגיבים אך ורק לשם נקמה, או לשם הפסקת מעשי ההתפרעות? יכול לפעמים להיות שיקול האומר: ננסה פעם לא להגיב, ונראה היגאה הנחשול, או לא? - נסתכן, נאחר אוטובוס אחד". יצוין כי גם לשרת הייתה ביקורת קשה על משטר שביתת הנשק נוכח ההפרות המתמשכות של ירדן, אך הוא עדיין ראה אותו כטוב מלא כלום והאמין שאפשר לאוכפו ולשפרו באמצעות פנייה לאו"ם.<sup>34</sup>

### **מעלה עקרבים ומבוא בית"ר אל מול נחלין ובית לקיא: מימוש תפיסת עולם אל מול פוליטיקה פנימית**

מדיניות הגמול המתונה של שרת הנחתה אותו באופן טבעי להימנע ככל האפשר מפעולה צבאית. אולם על אף מעמדו הרם כראש ממשלה לא ניתן לו לממש באופן חופשי וכראות עיניו את תפיסת עולמו, מכמה סיבות. ראשית, שרת מטבעו היה הססן וזהיר (בריצ'ר, 2008: 357-380). שנית, למן הרגע הראשון היה מעמדו רעוע יחסית, מאחר שלא ייצג את המחנה המרכזי ואת זרם הליבה - במפלגה, בצה"ל ובמדינה כולה. לפיכך, כמי שהחליף את בן-גוריון ובעיקר כמי שהוביל קו שונה ממנו ומהמקובל, היה חשוף לביקורת וללחצים פנימיים מכל עבר. הדבר החמיר עוד יותר נוכח הרגישות הרבה שפיתח כלפי המערכת הפנימית עם מינויו לראש הממשלה; כך עולה מהתייחסויותיו של שרת עצמו לאחר מעשי הרצח במעלה עקרבים ובכסלון: "ברחבי המפלגה מבוכה ואי-ביטחון פנימי בנכונות דרכי. בקצונה אי-שקט כבוש וחוששני אי-אמון גובר, ואין מחסור בלחישות [...] בארץ דיכאון מאי-תגובה לעקרבים המתפרשת כאוזלת יד וכהפקרת חיים [...] רצח כסלון, המפגין שוב כי הספר מופקר, הזורע דיכאון נוסף והמאיים בשברון לב המתיישבים, תבע תגובה מקומית שאישרתי [...] אני בחזית מורכבת ביותר והשיקולים מסועפים

<sup>33</sup> ישיבת ממשלה, 11.6.1953, ארכיון המדינה.

<sup>34</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 20.10.1954, ארכיון המדינה.

ומחייבים גם כלפי פנים איזון מדוקדק" (שרת, 1978: 416-417).<sup>35</sup> אם כן, בשני מקרים בולטים עלה בידו של שרת למנוע תגובה. הראשון, באירוע מעלה עקרבים - שבמסגרתו הצליח ליזום ולקדם החלטה למיצוי האופציה המדינית מול ועדת שביתת הנשק ומול המעצמות ומועצת הביטחון של האו"ם. זאת על אף מאפייני הפגיעה הראשונית החמורים שהיו בגדר אסון, ואשר על פחותים מהם בהרבה הגיבה ישראל בחריפות בעבר. ברקע להצלחה זו, מעבר למעמדו הבכיר של שרת בראש הפירמידה והעוצמה הנלווית לכך, עומד גם צירוף של מספר גורמים נוספים שאפשרו זאת: הקרדיט שעדיין זכה לו כראש ממשלה חדש, המבקש להוכיח את נכונות תפיסת עולמו; טראומת קיביה, והחשש מפעולת גמול שתקומם את העולם מחדש על ישראל ותביא להידרדרות למלחמה; ואי-הבהירות באשר למבצעי הפיגוע במעלה עקרבים, וייתכן שגם שיתוף הפעולה מצד ירדן במאמץ להתחקות אחריהם. שרת גם השתמש היטב בנסיבות החדשות, בדגש על "הקואליציה הזמנית" שנוצרה בינו לבין שר הביטחון לבון, כדי לקדם את העניין. מכל מקום, הרושם הוא שהרצון לפעולה מצידו של שרת היה נמוך יחסית. גם באשר לסוגיית המערכת הבינלאומית ניכר הבדל של ממש לעומת בן-גוריון, בהמשך ישיר לתפיסות העולם של שניהם: שרת, להבדיל, ייחס חשיבות רבה לשמירה על הסכמי שביתת הנשק בלית ברירה אחרת, ואף ראה את האו"ם והמעצמות כגורמים העשויים לשפר אותם. לשיטתו, חובתה של ועדת שביתת הנשק הייתה לקבוע ולגנות את החייב בהפרת שביתת הנשק באמצעות מעשי התפרעות ותוקפנות; הוא החשיב את הוקעת התוקפן במסגרת הוועדה על השלכותיה הבינלאומיות, וחשב שבדרך זו אפשר יהיה לבלום אלימות נוספת. לאורך הזמן אף הבין שיצליח לרכך את מאפייני התגובה הקשים לתקיפות הטרור אם יצליח לספק למבקריו הישג כלשהו (דוגמת פגיעה כלשהי בתוקפים במהלך פעולתם או מעצרים לאחר מעשה). כך נהג בפרשיית רצח חברי מבוא בית"ר - המקרה השני שבו הצליח למנוע תגובה - שבה עצר ברגע האחרון את פעולת הגמול המתוכננת בעקבות קבלת הדיווח מירדן על מעצר הרוצחים. אולם רצח השומרים בכסלון זמן קצר לאחר טבח מעלה עקרבים הוביל בכל זאת לפעולת הגמול הראשונה שלו כראש ממשלה, שכן בתפקידו החדש היה, כאמור, קשוב מבעבר לרחשי הציבור - ובייחוד לאלה של תושבי הספר. בשלב זה, ובמה שיאפיין אותו גם בהמשך, דרש שרת פעולה צבאית מצומצמת בהיקפה וללא פגיעה באזרחים, אף שלא כל חל שינוי בעמדותיו, שכן לא האמין מלכתחילה ביעילות התגובה ואישר אותה רק משום שלא היה יכול להצדיק הימנעות נוספת. בכך ניסה "לאחוז

---

<sup>35</sup> ראו גם הערה 9 לעיל.

במקל משני קצותיו": מחד גיסא, לספק את דעת הקהל הפנימית ו"לתחזק" את ההרתעה מול ירדן ומדינות ערב; ומאידך גיסא גם לא לקומם עליו את המעצמות, כדי שיוכל להשיג את תמיכתן ולקדם את המהלך המדיני המורכב שביקש להוביל במועצת הביטחון. בסופו של דבר יצא שכרו בהפסדו: פעולת נחלין, כמו גם הפרישה מוועדת שביתת הנשק, אמנם הביאו לסוג של רגיעה מיוחלת ואף למחמאות ממפלגתו שלו, אולם מנגד, הוא לא הצליח לקטוף את פירות הבלגתה של ישראל למעשה הטרור הגדול ביותר מאז מלחמת העצמאות שהתרחש במעלה עקרבים. זאת מאחר שהסימפטיה והיחס המאוזן לישראל פסקו לאלתר וחל שיבוש של ממש במהלך המדיני, שסיכויי הצלחתו היו בעייתיים כבר מלכתחילה בשל הנסיבות הבינלאומיות. בכך החמיץ שרת את ההזדמנות הגדולה והראשונה, שלה חיכה זמן כה רב, להוכיח את צדקת דרכו וראייתו (שרת, 1978: 474).<sup>36</sup> הפעולה בבית לקיא, מאידך גיסא, מייצגת היבט נוסף ועמוק במכלול הפנימי, שכן היא יצאה אל הפועל משיקולים פוליטיים וחברתיים של חשש ממה שקבוצה מסוימת תגיד ואולי תעשה. מתמיה ומפתיע למדי לראות את שרת מקבל החלטה זו כמעט ללא קושי ואפילו בטבעיות, ואף מגן עליה בתוקף. מכל מקום, ייסורי שרת סביב אישור פעולת הגמול בעקבות רצח חברי ביתר, שלא יצאה אל הפועל, חושפים ומשקפים היטב את הדילמה התמידית שבה היה נתון לכל אורך דרכו כראש ממשלה. מצד אחד, בהמשך לתפיסת עולמו, הוא לא סבר שמעשה מסוג זה יסייע, אלא אולי יביא דווקא להסלמה ואף ימוטט את מדיניותו הנוכחית ואת הרגיעה היחסית שבה כה התגאה. מנגד, שרת הפגין צורך להתפשר וגילה שוב רגישות מיוחדת לדעת הקהל הציבורית והמפלגתית: שכן אם ירחיק לכת ויביא לדחיקתו של הציבור אל הקיר הדבר עלול לטרפד כליל את מאמציו "לחנך מחדש" העם ולהרגילו להבלגות. משום כך הוא נאלץ פעם נוספת לפעול כפוליטיקאי ונגד אמונתו שלו כדי לרצות את הציבור, ועל מנת שלא לאבד את תמיכת בכירי מפלגתו (שרת, 1978: 670-673). ואמנם, תקופת כהונתו של שרת מייצגת שתי מגמות הפוכות: עליונותו הזמנית של הזרם המתון על פני המחנה האקטיביסטי, שהביאה לריסון באופי ובעוצמה של התגובות הישראלית ולמאמץ לקדם מהלכים מדיניים; ולמולה דבקתו של שרת במדיניות הגמול - לפחות במקרים מסוימים - נוכח התגברות הלחצים במערכת הפנימית ורגישותו הרבה אליה.

---

<sup>36</sup> ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, 15.4.1954 ו-19.4.1954, ארכיון המדינה; ישיבת ממשלה, 9.5.1954, ארכיון המדינה.

## רשימת מקורות

- אלרון, זאב, 2016. **לקראת הסיבוב השני: התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון 1952-1955**, תל אביב: מערכות ומשרד הביטחון.
- ביאלר, אורי, 1987. "בן-גוריון ושאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, 1956-1984", **קתדרה** 43: 145-172.
- , 1972. "דוד בן-גוריון ומשה שרת: התגבשות שתי אוריינטציות מדיניות-בטחוניות בחברה הישראלית", **מדינה וממשל** 2(א): 71-84.
- בר-און, מרדכי, 2006. **מכל ממלכות הגויים: יחסי ישראל ובריטניה הגדולה בעשור הראשון לאחר תום תקופת המנדט 1948-1959**, ירושלים: יד בן-צבי.
- , 1992. **שערי עזה: מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל 1955-1957**, תל אביב: עם עובד וספריית אופקים.
- בר-זוהר, מיכאל, 1977. **בן-גוריון**, תל אביב: עם עובד.
- ברזילי, נעמי (עורכת), 2004. **תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך תשיעי: 1954**, ירושלים: גנזך המדינה.
- בריצר, מיכאל, 2008. "על משה שרת ודוד בן-גוריון", יעקב שרת ורינה שרת (עורכים), **שוחר שלום: היבטים ומבטים על משה שרת**, תל אביב: העמותה למורשת משה שרת, עמ' 357-380.
- גולן, שמעון, 2000. **גבול חם, מלחמה קרה: התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל 1949-** **1953**, תל אביב: מערכות ומשרד הביטחון.
- גלעד, ברוך (עורך), 2008. **תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך אחד-עשר: ינואר-אוקטובר 1956**, ירושלים: גנזך המדינה.
- דיין, משה, 1976. **אבני דרך** (כרך ראשון), תל אביב: ידיעות אחרונות.
- הקמן, ענבל, 2017. "ניתוח תהליכי קבלת החלטות של מדינאים ישראלים בנושא ביטחון לאומי", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- טבת, שבת, 1971. **משה דיין: ביוגרפיה**, ירושלים ותל אביב: שוקן.
- טל, דוד, 1998. **תפיסת הביטחון השוטף של ישראל - מקורותיה והתפתחותה: 1948-1956**, שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון.
- יניב, אבנר, 1994. **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, תל אביב: ספרית פועלים.
- מוריס, בני, 1996. **מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956**, תל אביב: עם עובד.
- פודה, אלי, 1996. **החתירה להגמוניה בעולם הערבי: המאבק סביב ברית בגדאד**, תל אביב: משרד הביטחון.
- רוזנטל, ימימה (עורכת), תשמ"ג. **תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך שלישי: שיחות שבתת-הנשק עם מדינות ערב, דצמבר 1948 - יולי 1949**, ירושלים: גנזך המדינה.
- , תשנ"ו. **תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך שמיני: 1953**, ירושלים: גנזך המדינה.

רפאל, גדעון, 1981. **בסוד לאומים: שלושים שנות מדיניות חוץ - מבט מבפנים**, ירושלים: ידיעות אחרונות ועידנים.

שלום, זכי, 1996. **מדיניות בצל מחלוקת: מדיניות הביטחון השוטף של ישראל 1949-1956**, תל אביב: מערכות.

שרת, משה, 1978א. **יומן אישי 1953/4** (כרך א), תל אביב: ספרית מעריב.

---, 1978ב. **יומן אישי 1954** (כרך ב), תל אביב: ספרית מעריב.

---, 1978ג. **יומן אישי 1955** (כרך ג), תל אביב: ספרית מעריב.

Allison, Graham T., 1971. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Brown and Company.

Drory, Ze'ev, 2005. *Israel's Reprisal Policy 1953-1956: The Dynamics of Military Retaliation*, London: Frank Cass.

Levey, Zach, 1997. *Israel and the Western Powers 1952-1960*, Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.

Lowenheim, Oded, and Gadi Heimann, 2008. "Revenge in International Politics", *Security Studies* 17(4): 685-724.

Schelling, Thomas C., 1966. *Arms and Influence*, New Haven, CT: Yale University Press.